

הרב אוריאל בנר

גדרי מצוות כיבוד הורים, והשלכותיהם על טיפול פסיכולוגי

תוכן הענינים:

- א. הצגת הבעיה
- ב. גדרי כיבוד הורים ומוראם
- ג. שיטת הרמב"ם
- ד. דברי הגרי"ש אלישיב
- ה. שיטת ערוך השולחן
- ו. גדר מקלה אביו ואמו
- ז. שיטת השולחן ערוך
- ח. הבהרת דברי בעל ספר חרדים
- ט. סיכום

א. הצגת הבעיה

בטיפול פסיכולוגי, בפרט אצל פסיכואנליטיקאים, חוזר המטפל עם המטופל לגיל הילדות, ומנתח יחסי הורים-ילדים והשפעתם על המטופל. הניתוח הפסיכולוגי מטפל גם בהשפעות שליליות של ההורים על הילד, ובאופן טבעי מתעוררות תחושות כעס כלפי ההורים; כדוגמא קיצונית נזכיר מקרה שקרה ובו ארע ניתוק בין המטופל לבין הוריו כתוצאה מטיפול כזה. מה יחס התורה לטיפול כזה, בהתחשב בכך שהוא אכן עשוי להועיל?¹

לשאלה זו ענה הרב שלמה אבינר² כך: "אין איסור הלכתי שתהיה תחושת כעס כלפי ההורים, ויש רק איסור לבטא זאת כלפיהם בצורה פוגעת, כגון להכלימם. לכן אם המטפל סובר שאפשרות לילד לבטא מילולית את כעסו כלפי הוריו בפני המטפל, היא היא שתרפא אותו, יש מקום לזה. ביחוד שעל פי רוב הכוונה להדרכת מעבר, וכאשר המטופל יחזור לשיווי המשקל הנפשי שלו גם הכעס יעלם לאיטו; אך בודאי שניתוק ילד מהוריו אסור על פי ההלכה, אא"כ נגיע למסקנה שניתוק זה נצרך באורח אובייקטיבי לרפואתו של הילד".

הרב יצחק זילברשטיין התייחס לשאלה דומה ופסק אחרת³: "אסור בשום פנים להעלות את חלקם של ההורים למודעות הילד, כי יש בזה עוון ארוך מקלה אביו ואמו, ואין להתרפאות באיסורים".

1. השאלה מתוך עטורי כהנים מספר 85 עמוד 8.
2. שם.
3. ספר אסיא ח עמ' 211, ועיי"ש עמ' 205 ואילך.

מתוך עיון בשתי התשובות עולה הצורך להגדיר את מצוות כבוד הורים ומוראם, ואת גדרי "ארור מקלה אביו ואמו"⁴, ומתוך כך יובנו אולי ההבדלים בין שני פסקי ההלכה האלו.

ב. גדרי כיבוד הורים ומוראם

יש לברר מה כוללות מצות כבוד אב ואם ומוראם. בפשטות נכללו בהם רק עניינים מעשיים, ולא 'חובות הלבבות'; כך עולה לכאורה מדברי הגמרא⁵: "ת"ר, איזהו מורא ואיזהו כיבוד, מורא לא עומד במקומו ולא יושב במקומו וכו', כיבוד מאכיל ומשקה מלביש ומכסה מכניס ומוציא".⁶ וכן נפסק ברמב"ם⁷ ובשו"ע⁸. אומנם מצאנו בספר חרדים דברים ברורים, שעולה מהם שקיימת גם חובה ליחס מסוים בלב כלפי ההורים: הוא כותב⁸ ש"מצינו כבוד בלב, דכתיב בתהילים ה' מי יגור באהלך וכו' נבזה בעיניו נמאס, היינו עיני השכל, שיחשוב האדם בלבו כי הוא נבזה ומאוס ונקלה, וסוף הכתוב ואת יראי ה' יכבד; ואם הכבוד בדברים ובמעשה בלבד ולא בלב – הרי משווה אותם לו, שהם נבזים ומאוסים בעיניו כמוהו, רק מכבד אותם בפה מפני שהשם יתברך ציוה. אלא על כרחך הכי קאמר, ואת יראי ה' יכבד בעיניו, שידמה בלבו שהם גדולים ונכבדי ארץ, שזהו עיקר כבודם; מתוך כך ודאי יכבדם בדיבור ובמעשה".

ולפי זה יש להסביר שגם לגמרא בקידושין היה ברור שקיימת חובה ליחס מסויים בלב כלפי ההורים, אלא שיחס זה לא צריך ביאור כיון שתוכנו מובן מתוך הציווי על כבוד ומורא; אבל הצד המעשי של המצוה, שברור היה לחז"ל שגם הוא קיים, זוקק ביאור. ועל כן מפרטת הגמרא את פרטי החיובים המעשיים, ולא את חובות הלב בכיבוד ההורים⁹.

נראה שכדעת החרדים סבור אף הספורנו, המסביר את הפסוק 'איש אמו ואביו תיראו'¹⁰ כך: "להורות שלא יהיה הכיבוד בהם על אופן שיהיה ליבו גס בהם אף על פי שיכבדם במאכל ובמשתה ובמלבוש, כמו שהזכירו ז"ל באומרם¹¹ יש מאכיל לאביו פסיוני וטורדו מן העולם; אבל יהיה כיבודו להם כמכבד נוראים אצלו למעלתם עליו". יש מקום להעיר על דברי הספורנו שיש אפשרות אחרת לבאר את דברי הגמרא בקידושין: רש"י שם¹²

4. דברים כו, טז.

5. קידושין לא, ב.

6. הלכות ממרים פ"ו ה"ג.

7. יו"ד ריש סי' רמ.

8. מצוות התלויות בלב סע' לה.

9. יש לציין שלדברי **ספר חרדים** 'עיקר כבודם' בלב, יעוי"ש.

10. ויקרא יט, ג.

11. קידושין לא, א.

12. ד"ה וטורדו.

מפרש שיש מאכיל לאביו פסיוני וטורדו מן העולם – "שנענש עליו שמראה לו צרות עין על סעודתו", ואם כן מדובר על יחס שמתבטא באופן מעשי ולא על יחס בלב בלבד. מדברי הירושלמי המובאים ברש"י¹³, "מעשה באחד שהיה מאכיל לאביו פסיוני, פעם אחת אמר לו אביו מאין לך כל אלה, אמר לו סבא, מה איכפת לך, טחון ואכול... הראהו שקשה לו", עולה שגם כאן מדובר על ביטוי מעשי, אמר לו וכו', ולא על יחס פנימי כשלעצמו. אומנם אף בספר חיי אדם¹⁴ נפסק כדעת הספורנו, שהבעיה היא בהתייחסות לאב בלב אף שאין לה ביטוי מעשי.

ג. שיטת הרמב"ם

שיטת הרמב"ם בענין טעונה ביאור. בספר המצוות¹⁵ כתב לגבי כיבוד "שציוונו לכבד אב ואם, ולשון ספרא איזהו כיבוד וכו'", ולגבי מורא¹⁶ כתב "שציוונו לירא מאב ואם, והוא שיתנהג עמם כמנהג מי שהוא ירא ממנו שיענישוהו, כמו המלך, וילך עמם כדרך שילך עם מי שמפחד ממנו וכו', ולשון ספרא - איזהו מורא וכו'; אך בהלכות ממרים¹⁷ הביא הרמב"ם להלכה את דברי הגמרא והספרא 'איזהו כבוד ומורא' ותו לא, ולכאורה נראה שהוא חולק על דעת בעל ספר חרדים, וסובר שמדובר רק בחובות מעשיות, כאשר בספר המצוות משמע שיש הבדל בין כבוד למורא: רק לגבי מורא מודגש בדברי הרמב"ם שמדובר אך ורק על ענין מעשי, ואילו לגבי כבוד יש מקום להבין שמדובר אף על החובה בלב¹⁸.

בדרך זו של הדגשת ההבדל בין חיובי הכבוד והמורא בספר המצוות הולך הרב דוד מן בספרו "יד מלך"¹⁹. הוא מבאר שבאמת הרמב"ם מחלק בין שתי המצוות, ומבאר את ההבדל על פי מה שכתב המהרש"א²⁰ על מה שכתבו שם בגמרא ששמעון העמסוני היה דורש כל אתין שבתורה, כיון שהגיע ל'את ה' אלוקיך תירא' פרש. וצריך להבין מדוע לא פרש בפסוק המופיע קודם לכן, 'ואהבת את ה' אלוקיך', 'את' לרבות תלמידי חכמים? אלא שבאהבה יש מקום להשוות ת"ח לקב"ה, אך ביראה לא שייך לומר שירא מפני אדם, כיון שאין שכר ועונש של אדם בידי תלמיד חכם²¹.

13. ד"ה ומביאו.

14. כלל סו.

15. עשין רי.

16. עשין ריא.

17. פ"ו ה"ג.

18. וכל זה דלא כמו שכתב בשו"ת בנין אב ח"ב סי' מח בדעת הרמב"ם, שסובר כחרדים.

19. הל' ממרים.

20. פסחים כב, ב.

21. ויש להבין לפי זה מה דעת ר"ע שכן דרך לרבות ת"ח, ויעויין במהרש"א ב"ק מא, א.

ולפי זה יש לומר שמצות מורא הורים שונה ממצות כיבוד, שהרי אין כוחו של האב לפגוע בכך, ובוודאי בעל כרחנו יש לנו לומר דאמנם המצוה אינה חיוב על מורא בחפצא, כדאיכא בה' אלוך ובאת לרבות ת"ח, אלא היא רק חיוב על הנהגות של מורא, שזה שייך גם באב אע"פ שאין בו את החפצא דמורא; אבל בכבוד לא קיימת הבעיה הנ"ל, ולכן יש לפרשו כפשוטו, ולכלול בחיוב כיבוד גם את היחס בלב.

אומנם מתוך דברי הרמב"ם עצמו בתשובתו לר' עובדיה הגר²² נראה שאין חילוק בין מורא לכבוד, ובשניהם אין ציווי על יחס בלב; וז"ל שם: "דע, שחובה שחייבתנו תורה לגרים גדולה היא, על האב ועל האם נצטוונו בכבוד ובמורא, ועל הנביאים לשמוע להם, ואפשר שיכבד אדם ויירא וישמע ממי שאינו אוהבו, ועל הגרים ציונו באהבה, דבר המסור ללב כמו שצונו לאהבה את שמו". והנה מעצם חילוקו בין כבוד ומורא לאהבה אין להביא ראיה, כי אפשר לומר שכבוד ומורא הם אמנם גם בלב אך שונים הם מאהבה; אלא שבסוף הדברים מודגש שאהבת הגר היא דבר המסור ללב לעומת כבוד וכו' שאינן כאלה, ועל כן נראה לומר שאף בכבוד סובר הרמב"ם שישנה רק חובה מעשית, אלא שבמורא הוצרך לאפוקי מהפירוש הפשוט של המילה שפירושה פחד בלב, ולכן האריך להסביר שמדובר על מעשים מתאימים לתחושה שכזו כלפי אדם כלשהו, אך בכבוד היה פשוט לו שאפשר לפרש זאת כענין מעשי חיצוני.

ד. דברי הגרי"ש אלישיב

לפי דברינו עד כה נראה שיש לפנינו מחלוקת בין הרמב"ם לבין החרדים; אמנם לאחרונה כתב הרב יצחק זילברשטיין דברים בענין זה בשם חמיו הגרי"ש אלישיב שליט"א²³ המלכדים את שתי השיטות לאחת, וכן מבארים את דברי הרמב"ם באופן אחר. הרב זילברשטיין שאל את חותנו הגרי"ש"א מתשובת הרמב"ם הנ"ל, המהוה קושיא על החיי אדם שכפי שהוזכר לעיל פסק כדעת ספר חרדים; ועל כך ענה לו הגרי"ש"א שמה שכתב הרמב"ם באיגרת שגדולה חובה שחייבתנו תורה על הגרים - הוא בזה שהתורה כתבה במפורש ואהבתם את הגר, משא"כ באב ואם שהציווי לא נאמר במפורש²⁴ אלא שהוא דעת תורה, שאנו מבינים שזהו רצונו יתברך, וכמו שכתב החיי אדם "דהוקשו למורא השי"ת ומסתמא גם לזה הוקשו". ראשית יש לבאר מש"כ שאומנם הדבר לא נכתב במפורש אך אנו מבינים שזהו רצונו ועל כן יש לקיים זאת, ועם כל זה חובה זו קלה יותר

²² מהדורת רא"ח פריימן סימן שסט, ואגרות הרמב"ם מהדורת הרב שילת חלק א עמוד רמ.

²³ חוברת קול התורה, גל' מג, תשרי תשנ"ח, עמוד רל.

²⁴ ויעויין יבמות ז, ב תור"ה ואמר.

ממה שנכתב במפורש; סברא זו מצאנו בקונטרס דברי סופרים לגרא"ב וסרמן הי"ד²⁵ בביאור החובה לקיים מצוות דרבנן, לפי הרמב"ן הסובר שאינן בכלל לא תסור, "דמהאי טעמא אנו חייבים לעשות כדבריהם, שהרי אנו מקיימים בזה רצון השי"ת שהסכימה דעתן לדעתו, ומכל מקום כיון שלא בא עליהם ציווי מפורש בתורה הם קלים מדברי תורה המפורשים". אך יש להעיר שמדברי הגריש"א לא משתמע שזו חובה דרבנן, אלא כמו שמוזכר בתוס'²⁶ שאף אם סבירא לן שביאה במקצת שמה ביאה, מ"מ הותר למצורע להכניס רק ידיו לבהונות ולא כל גופו, כיון שאיסור הכנסת כל הגוף כתוב בהדיא "ואל המקדש לא תבוא", אבל ביאה במקצת לא כתיב בהדיא אלא מהיקשא גמר לה עולא; כלומר שגם אם שני החיובים הם מדאורייתא קיימת ביניהם הדרגה. וביאור הדבר נמצא בקונטרס דברי סופרים²⁷, "טעמו של דבר זה פשוט מסברא, דכיון שאנו רואין שהתורה האריכה בדבר זה יותר, ועיין בפרש"י פרשת חיי שרה א"ר אחא יפה שיחתן של עבדי אבות לפני המקום מתורתן של בנינים שהרי פרשתו של אליעזר... נכפלה שתי פעמים והרבה מגופי תורה לא נתנו אלא ברמיזה. הרי שרז"ל העירונו בזה בדבר שהוא יותר חשוב לפני המקום בו האריכו הכתובים יותר"²⁸.

אלא שיש להעיר, מדוע לומר שחובת היחס בלב אינה כתובה במפורש והחובה המעשית כן, ומשמע שהיה פשוט לגריש"א שאין שני החיובים יכולים להיכלל בביאור הפשוט של המושג כבוד ומורא, אלא שאחד נכלל בפשט ואחד נחשב "דעת תורה" בלבד, ופשוט לו שהצד המעשי הוא פשט הציווי.

אם כן לדעת הגריש"א אין מחלוקת בין הרמב"ם לחרדים, וכו"ע ס"ל שקיימת חובה של כבוד ומורא בלב, אלא שהיא פחות חמורה מהחובה המעשית. יש לציין שדברי הרמב"ם בתשובתו (בלי קשר לפרשנותם) משתלבים עם דבריו בהלכות ממרים המשווים בין כבוד למורא ושונים ממשמעות הדברים בספר המצוות²⁹.

25. סי' א סע' טו.

26. ביבמות שם, שהוזכר בדברים שנאמרו בשם הגריש"א.

27. שם סע' כ.

28. יישום נוסף של חובה הנובעת מרצון ה' מופיע בהסכמת הר"י בורדיאנסקי לספר **ברכת אבות** לגבי חובת ישיבה בסוכה בז' הימים, יעו"ש.

29. ומן הראוי להזכיר קושיה המופיעה בספר **מצוה ברה** לר"י ויצמן, על דברי רא"ב וסרמן הי"ד בדברי סופרים, והיא קשה כנראה גם לדברי הגריש"א אלישיב: אם חובת השמיעה לחכמים היא סברא דאורייתא "הרי כל סברא דאורייתא אינה מפורשת בכתוב, ומ"מ דרך הגמרא לומר למה לי קרא סברא היא, ואם היה הפרש בין דבר המפורש בקרא לבין סברא דאורייתא שאינה מפורשת - הרי שאין שאלה מדוע כתבה התורה דבר שהוא סברא.

ה. שיטת ערוך השולחן

בספר ערוך השולחן מצאנו שיטה מחודשת, המחלקת בין כיבוד למורא באופן הפוך ממה שהוזכר לעיל כאפשרות בדעת הרמב"ם. וז"ל³⁰: "הכיבוד והמורא שני ענינים הן, כיבוד הוא ענייני מעשים בפועל, כמו להאכילו להשקותו וכיוצא בזה, כמו שיתבאר, והמורא הוא יראת המעלה, דמורא הוא בלב, ולכן כל דבר המסור ללב נאמר בו ויראת מאלוקיך" וכו'. ויש לעיין כיצד יסביר את הגמרא בקידושין הנ"ל, שהישותה את שתי המצוות ופירשה את הצד המעשי.

ו. גדר "מקלה אביו ואמו"

המחלוקת בין הרמב"ם לחרדים³¹ מתבטאת גם בדעתם בהסבר הפסוק 'ארור מקלה אביו ואמו': רש"י³² מפרש מקלה - מזלזל. הרמב"ם³³ כותב 'ולא על הכאה ולא על הקללה בלבד הקפידה תורה, אלא אף על הבזיון, שכל המבזה אביו או אמו אפילו בדברים ואפילו ברמיזה הרי זה ארור מפי הגבורה, שנאמר ארור מקלה אביו ואמו' וכו'. ונראה שדוקא בדברים או ברמיזה עובר, אך לא בלב. וכן משתמע ממש"כ הרדב"ז שם כשביאר מה שהוסיף הרמב"ם את הפסוק 'עין תלעג לאב' וכו' אחרי 'ארור מקלה' וכו', "דקרא דכתובים מייתי ליה למה שאמר אפילו ברמיזה... דמשמע מינה אפילו ברמיזה"; אבל יחס שלילי ומזלזל בלב לכאורה לא כלל בזה.

בספר חרדים לעומת זאת כותב בפירוש אחרת: "ועל המבזה אביו או אמו בלבו או בדברים, או במעשה שסותר או יושב וכו', נאמר ארור מקלה אביו ואמו... ואשכחן בזיון בלב... ועל זה אמר שלמה עין תלעג לאב ותבזז ליקהת אם" וכו'. ויש להעיר שמפשטות לשון הפסוק במשלי 'עין תלעג' משמע כדברי הרדב"ז, שמדובר על רמיזה במעשה ולא על יחס בלב. אך מענין לציין את פירושו של הרלב"ג במשלי לפסוק זה³⁴ 'כי עין הלב שתלעג לאב' וכו', וזה מתאים יותר לפירוש החרדים³⁵.

ז. שיטת השולחן ערוך

בשני הנושאים הנזכרים לעיל, קיום בלב של כבוד ומורא, ובזיון הורים בלב בלי מעשה, דברי מרן בשו"ע דומים לדברי הרמב"ם.

30. יו"ד סי' רמ"ט ח.

31. לולא פירוש הגריש"א.

32. דברים כו, טז ד"ה מקלה.

33. ממרים פ"ה הט"ו.

34. משלי ל, יז.

35. וע"ע בהמשך דברי החרדים, שביסס והרחיב את דבריו.

ח. הבהרת דברי בעל ספר חרדים

להשלמת הדברים יש מקום להביא מה שכתב הרב זלמן נחמיה גולדברג³⁶ בענין זה: "מה שכתב כת"ר בשם החיי אדם כלל ר"ז שחייב אדם לכבד אביו ואמו במחשבה, שידמה בעיניו שהם נכבדי ארץ, וע"ז תמה כת"ר אם אין הדבר אמת איך יתכן שידמה אדם מה שאינו אמת.

ולענ"ד נראה שכך היא המידה, כמו שאדם מכבד למי שיש לו שררה כמו מלך ושר ושאר שררה חשובה, ואף שבעלי השררה אינם חכמים ויש חכמים גדולים מהם מכל מקום אדם מכבדם מחמת שררותם, כך חייב אדם לכבד אביו ואמו מחמת שהם אביו ואמו³⁷, וזה גופא נתן להם חשיבות. והרי זה כמלך שירש מלוכה, אפילו שאינו חשוב נעשה חשוב בזה שהוא מלך, וכן אביו ואמו זוהי חשיבותם שהם אב ואם שלו. והדבר דומה לראובן שנטה למות, ובא שמעון והצליח לרפאות את ראובן, ברור שראובן יחשוב את שמעון לחשוב ומכובד מאוד אף שבאמת אינו חשוב, שלגבי מה שעשה למענו אין חשוב ממנו, שמושג חשוב ומכובד הוא יחסי לאדם, ואינו מושג אמיתי אלא לפי מה שקבעו בני אדם, כמו שמכבדין עשיר אף שאין שום צדק בדבר, זה מוכיח שכבוד אינו ענין אמיתי אלא הרגש של בני אדם. ולכן צריך אדם להרגיש שמי שעשו לו הטובה הגדולה ביותר הם אביו ואמו, שהביאו אותו לעולם הזה".

ט. סיכום

דומה שהרב זילברשטיין הלך לשיטתו, לפי דבריו של הגר"ש אלישיב שאין מחלוקת בין הרמב"ם לספר חרדים, ולכן נקט שאסור באופן מוחלט אף לעלות מחשבות של זלזול בהורים. לעומת זאת אם נפרש כפשטות הדברים יש לפנינו מחלוקת בין הרמב"ם לבין ספר חרדים, שאומנם הוכרעה על ידי החיי אדם כדעת ספר חרדים – אך יש אולי מקום לדון בהכרעת ההלכה מתוך עמידה על דעת הרמב"ם והשו"ע. לפיכך אולי אפשר להסיק כדברי הרב אבינר שהאיסור הוא רק לבטא את הכעס כלפי ההורים, ואין איסור לעורר תחושות בלבד, אך הדברים עדיין טעונים הכרעה.

מקור: אסיא סג-סד, עמ' 94-100 (1998)

³⁶ קשוט גליון ה, כסלו תשנ"ה.

³⁷ אמנם דעת הגר"ח שמואלביץ זצ"ל (ראש ישיבת מיר) אחרת. וז"ל: "וכן מקובלני שאין מצוות כיבוד אב מתקיימת כהלכה, אלא אם כן מעריך הבן את אביו ומעריצו למאד. וחייב הבן למצוא באביו תכונות מסויימות בהן הוא מצטיין יותר מכל אחד זולתו והריהו בהן גדול הדור, (וכן נהג אמו"ר זצ"ל), כי אם לא יעריכנו בלבו ואינו מחשיבו במעמקי נפשו, כי אז אפילו הוא מאכילו ומשקהו קם לפניו ורץ לפניו, הרי זה לא קיים מצות כבוד אב כל עיקר". עכ"ל (שיחות מוסר תשל"א, מאמר כ"ב). והדברים ברורים כאן כדעת ספר חרדים. – העורך.